

Смрт, сузе, смех и моћ

Приказ књиге: Lada Stevanović, *Laughing at the funeral: Gender and Anthropology in the Greek Funerary Rites*, Посебна издања Етнографског института САНУ 69, Београд 2009.

Може се рећи да закупљеност антрополога ритуалом делује скоро подједнако мистично као и ритуал сам. Покушај да се разуме и објасни ритуално понашање често произлази из потребе да се дешифрују сопствени културни, интелектуални, емотивни и спознајни кодови, те да се у ритуалу пронађу одговори на универзална питања људског/сопственог бивствовања. Може се, такође, скоро без резерве рећи да је извориште сваког ритуала чињеница смрти, која је на различите начине присутна у сваком сегменту људског живота. Било да је реч о обичајима који прате календарску годину или о онима који припадају животном циклусу појединца, било да се ради о традиционалним или о модерним светковинама, у структуру њихових ритуала је уграђена реторика односа живота и смрти, као и свих других амбиваленција и мултиваленција које из овог односа произилазе. Уосталом, и чувени француски танатолози, као што су Луј Венсан Тома (Luis, Vincent Thomas) Филип Аријес (Philippe Aries) и Едгар Морен (Edgar Morin) писали су о смрти као изворишту целокупне људске културе, чији симболички системи често почивају на потреби савладавања, суочавања или избегавања чињенице сопственог ограниченог трајања у несагледиво дугој линији историјског и метаисторијског времена.

Студија *Laughing at the funeral: Gender and Anthropology in the Greek Funerary Rites* (Смејање на сахрана: Род и антропологија у грчким погребним ритуалима) ауторке Ладе Сте-

вановић својом комплексношћу упућује управо на горе изнете чињенице: темељно бављење темом смрти истовремено захтева вишедимензионални истраживачки подухват и компактност проживљеног емотивног и интелектуалног, личног и професионалног истраживачког искуства. Комбинујући класично филолошко и антрополошко образовање, познавање и умешно баратање богатом интердисциплинарном библиографијом, те своја ранија етнолошко-антрополошка истраживања, Лада Стевановић је помнуту студијом закорачила у дубоко море уједно универзалних и специфичних симболичких структура покушавајући да их протумачи, систематизује и представи читалачкој публици.

Прво питање које Стевановићева поставља јесте питање историјског развоја форми и значења погребног ритуала. Полазећи од времена антике, ауторка теоријско-методолошке оквире свог истраживања везује за истраживаче и ауторе Француске антрополошке школе Антике, развијене у Центру Луи Жерне (Centre Louis Gernet) у Паризу. Основни концепти најзначајнијих имена ове школе, међу којима су Жан Пјер Вернан (Jean-Pierre Vernant), Никол Лоро (Nicole Loraux) и Пјер Видал Накует (Pierre Vidal Naquet) постају тако окосница студије *Смејање на сахрана*. Ипак, примарни утицај на ауторку остварују теорије Олге Фрајнденберг (Olga Freudentberg), руске научнице чији је рад чак пола века претходило раду Француске антрополошке школе антике. Прихватајући схватања Фрајнденбергове о нужности

читања друштава и култура са аспекта њих самих, Лада Стевановић на себе преузима задатак не много лакши од оног који је себи поставила Олга Фрајнденберг. Њена теорија о процесима ране људске когниције, односно, когниције у раним људским друштвима, представља путоказ који нашу ауторку одводи на сâмо претпостављено извориште целокупне људске културе, у преисторијски период – период неподељености субјекта и објекта, простора и времена, живота и смрти. Трагове овако перципираног космоса Стевановићева прати кроз различите историјске форме погребног ритуала, у оквиру којих они задржавају и преносе поруку тог јединственог и неодојивог прауниверзума људске душе. За тај концепт јединства она везује и основну тему своје студије – појаву смеха у погребном ритуалу.

Иако садржајно делује веома хетерогено, кроз материјал изнет у овој студији може се повући једна основна црта која ово узбудљиво истраживачко и читалачко путовање дели на две повремено испреплетане, а поверемено сасвим независне стазе. Тако, са једне стране, наилазимо на појам друштвене моћи која се рефлектује кроз антички погребни ритуал и око кога се формира корпус тема чијом анализом ауторка настоји да осветли проблеме идеолошке манипулације смрћу. У овим оквирима, као примарну треба издвојити тему улоге жена у погребним ритуалима. Наиме, познато је да у традиционалним срединама домен ритуалног делања, а посебно оног везаног за смрт, припада женама. Од бриге око покојниковог тела и организовања бдења, преко активног учешћа у његовом испраћају, до трајног и периодичног одржавања ритуалног контакта са преминулим члановима заједнице – жене се појављују као главне учеснице, тумачи и креатори

смисаоног односа између различитих сфера реалности. Ова њихова улога нарочито долази до изражаја у обичају јавног тужења, који изводи жене из њихове уобичајене друштвене анонимности и даје им прилику за отворено изражавање емоција и мишљења и о покојнику и о његовом друштвеном окружењу. Осим тога, нарицање се јавља и као незаменљиви облик колективне катарзе, који чланове заједнице директно суочава са чињеницом смрти, *допуштајући* им отворено емотивно пражњење. Страх од (не)контролисаног излива емоција, а још више бојазан од отворене друштвене критике и њених последица, довели су до низа покушаја да се законима ограничи учешће жена у погребном ритуалу, а сам ритуал преобликује. Посебна заинтересованост Ладе Стевановић за овај сегмент погребног ритуала постаје још јаснија када се има у виду постојаност ритуалних форми, те чињеница да су управо посмртни обичаји претрпели најмање промена од антике па до данашњих дана.

У корпус тема које се односе на анализу посмртних ритуала као потенцијалног поља идеолошког деловања свакако спадају и оне у вези са различитим примерима *превођења* смрти из једног вредносног система у други. Наиме, ауторка показује како се између концепета смрти као језиве и трагичне људске судбине и концепта смрти као *божанствене* херојске жртве за отаџбину, налази увек специфичан историјско-политички контекст и, што је још занимљивије, непрестано *надметање* између женског и мушког одношења према смрти. Наиме, док жене туже, мушкарци су позвани да држе посмртне говоре, при чему је основна разлика између ове две усмене форме, како износи Стевановићева: „Начин приступања истини – оно што говор покушава да сакрије и узвелича,

тужбалица открива директно и несакривено, суочавајући друштво са болом и ненадокнадивим губитком“. Подробна анализа извора који упућују на развој концепта херојске смрти у антици, Ладу Стевановић одводи до савремених ратних дешавања на подручју Балкана, у којима је манипулација смрћу и мртвима била значајан стратешко-политички адут.

Једно од битнијих питања пред којим се налази читалац ових врских анализа и које и ауторка сама поставља јесте питање до које мере су егзистенцијална и метафизичка питања креирана од стране носилаца различитих идеологија (државе, цркве), а колико она представљају спонтане одговоре који проистичу из свакодневног живота друштва и његових чланова? Мислим да се одговор налази негде на средини између ове две крајности и да се у покушају деконструисања различитих идеологија мора узети у обзир да оне своју успешност дугују управо чињеници да почивају на архетипским обрасцима мишљења, чије обресе још увек налазимо у митовима и ритуалима.

Са друге стране поменуте средишње тематске линије наилазимо и на другу кључну тему студије *Смејање на сахрани*. То је управо тема садржана у наслову, тема која доводи у везу категорије које су за савремено схватање смрти потпуно неспојиве, наиме – смех и погребни ритуал. Појаву смеха у погребним ритуалима ауторка првенствено доводи у везу са уверењем да ће квалитет живота покојника на *оном свету* зависити од тога у каквом расположењу је он био у тренутку умирања. У вези са овом темом, Стевановићева се ослања на теоријске концепте Олге Фрајнденберг, али и на компаративне студије Веселина Чајкановића, једног од најзначајних домаћих

аутора када је реч о проучавању религије и фолклора.

Полазећи од позиције Фрајнденбергове, ауторка настоји да покаже да су неподељени концепти смрти и живота у раним друштвима омогућавали појаву ритуалног смеха на сахранама. Да би поткрепила оправданост разматрања оваквог концепта, она не проучава само погребни ритуал него и шири фолклористички материјал, у коме су често сачувана заборављена веровања и ставови према смрти и животу. Стога се у овим деловима студије налази и анализа феномена карактеристичних за погребни ритуал, али у другим контекстима, као што је нпр. тужење у култовима плодности, који су повезани са радношћу и смехом, као и тужење на венчању. Осим тога, посебна поглавља посвећена су и различитим облицима мање-више изобиљајеног ритуалног понашања везаног за сахрану – од античког обичаја организовања такмичарских игара у част покојника до обичаја играња на гробу или симболичког венчања са мртвим, распрострањених на читавом подручју Балкана.

Незаобилазна у овом контексту била су и разматрања односа култа мртвих и античког позоришта, којима Лада Стевановић посвећује једно од последњих поглавља своје књиге. Осим представљања кључних концепата Валтера Буркерта (Walter Burkert), једног од најутицајних савремених проучавалаца античке религије, овде је акценован и рад теоретичара Милана Будимира, чији научни допринос ауторка сматра скоро подједнако важним, иако је мање познат изван јужнословенског говорног подручја.

Разматрања феномена црног хумора, те семантичка анализа идиома који упућују на тесну везу између смеха и смрти, уведе полако читаоца у завр-

шницу студије *Смејање на сахрани*, остављајући, међутим, утисак да се о животу и смрти може размишљати још бесконачно дуго и на још бесконачно много начина. То потврђује и последње поглавље књиге посвећено теми хришћанских извора за проучавање смрти (на Балкану), које као да отвара врата једног новог, мада не и потпуно другачијег света. Однос према смрти какав се развија у хришћанској цивилизацији представља тако већ уцртану тему нових истраживања, која ће свакако бити упућена на упознавање са античким наслеђем, темељно презентованим у студији Ладе Стевановић.

И на крају, треба резимирати посебне вредности књиге *Смејање на сахрани. Род и антропологија у грчким погребним ритуалима*. На првом месту, она проширује теоријско-методолошке и садржајне хоризонте савремене антропологије, упућујући на значај проучавања појава у дијахронијској и

компаративној перспективи. При томе, ауторка не само да не искључују структурално-функционалну и семантичку анализу, него управо комбинујући све ове могућности иде ка креирању целовите слике феномена који проучава.

Она затим успева да, следећи сугестије Филипа Аријеса, *прескаче векове* и проналази битна упоришта читаве мреже симболичких система, која се простире од специфичног ка универзалном, од антике до модерног доба, од праисторије до метаисторије.

И на крају, мада не и најмање важно, ова студија говори о једној од највећих и најважнијих тема људског живота. Она говори о смрти и, сасвим очекивано, не даје коначне одговоре, али нуди начине њеног *припитомљавања* кроз разумевање вековног људског искуства уграђеног у цивилизацију.

Александра Павићевић

Marcin Lubaś, Różnowiercy. Współistnienie międzyreligijne w zachodniomacedońskiej wsi. Studium z zakresu antropologii społeczno-kulturowej

Zakład Wydawniczy „Nomos“, Kraków, 2011, 1–361.

Наслов ове књиге у преводу гласи: „Разноверци. Међурелигијски суживот на селу у западној Македонији. Студија из области друштвено-културне антропологије“. Њен аутор – Марћин Лубаш – познати је пољски друштвени антрополог средње генерације, који ради у Институту за социологију (Одељење за антропологију) Јагјелоњског универзитета у Кракову. Он већ више од десет година обавља теренска истраживања у Републици Македонији

(БЈР Македонија). Сам аутор у почетном одељку књиге (стр. 11–16), где изражава захвалност својим сарадницима и помагачима у Пољској, Македонији и САД-у, наглашава да су га родитељи „инфицирали чежњом за југом“, што он везује првенствено за Балкан, а „не за Италију или Шпанију“. То и не чуди јер је ауторов отац угледни пољски слависта проф. др Владислав Лубаш (Władysław Lubaś), доајен „Сусрета слависта у Вукове